

Michèle Lamont, Graziella Moraes Silva, Jessica Welburn, Joshua Guetzkow, Nissim Mizrachi, Hanna Herzog, and Elisa Reis. **Getting Respect: Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil and Israel.** Princeton: Princeton University Press. 2016. 400 pages

אפרת ירדאי*

הספר הוא פרי מחקר מקיף של שבעה חוקרים, אשר בחנו כיצד אנשים מן השורה המשתייכים לקבוצות מודרות חברתית מבינים סטיגמה ואפליה, חווים אותן ומתמודדים עימן. לצורך כך הם ראינו משתתפים ומשתתפות משלוש ערי מטרופולין: אפרו-אמריקאים מניו יורק, Negros מריו דה ז'ניירו¹ וישראלים מגוש דן, קטגוריה שכללה שלוש קבוצות – פלסטינים-ישראלים, מזרחים ואתיופים. המחקר מציג ניתוח אנליטי של מצב כל אחת מקבוצות הבוחרן ושל עוצמת ה"קבוצתיות" שלה.

הספר בנוי משישה פרקים: שני הפרקים הראשונים מוקדשים למבוא ולמסגרת תאורטית ואנליטית, שלושת הפרקים אחריהם מפרטים את מקרי החקר בשלוש המדינות, והפרק המסכם מוקדש למסקנות. בפרקים על המדינות סוקרים החוקרים את הרקע הסוציולוגי וההיסטורי הרלוונטי להבנת ההקשר הלאומי.

התרומה המרכזית של הספר היא מסגור תאורטי ואנליטי מחודש של הדרה אתנו-גזעית כפי שהיא נחווית על ידי פרטים (micro experiences), באמצעות השוואה בין שלושה הקשרים לאומיים. המקום הנרחב שנתנו החוקרים לרפרטוארים מקומיים אפשר להם למצוא הבדלים דקים לצד דמיון ביניהם. החוקרים שואלים כיצד גבולות סימבוליים (לאומיים, גזעיים, אתניים ומעמדיים) פועלים בתוך הקשר לאומי מסוים בהשוואה להקשרים אחרים וכיצד רפרטוארים תרבותיים מעצבים את התגובות לאפליה ולסטיגמה. שלושת סוגי התגובות שנבחנו הם התעמתות (confrontation) – הכוונה בעיקר להנכחה (speaking out) של האירוע הגזעני; ניהול עצמי (self management); ואי-תגובה.

השיח האקדמי הבינלאומי על גזע וגזענות בהקשר האמריקאי הוא שיח עשיר ומרכזי: המודלים האקדמיים מחוץ לארצות הברית ממוסגרים רובם ככולם כנגד שיח זה. כזה הוא גם המקרה הפלסטיני-ישראלי, אחד המקרים הנחקרים יותר במדעי החברה בישראל. ברזיל אינה מוכרת דיה לקורא הישראלי, בהשוואה לארצות הברית, ואילו הקבוצה המזרחית והקבוצה האתיופית בחברה היהודית בישראל אינן מקבלות את המשקל הראוי להן במחקר האקדמי.

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

¹ הקטגוריה Negros משקפת את הערבוב האתני בברזיל. היא כוללת גם אנשים שחורים למחצה וגם מנעד רחב של גוני עור על הרצף שבין חום בהיר לחום כהה (התרגום "חומים" עלול לחטוא למטען החברתי הברזילאי, מכיוון שקיימים מינוחים שונים המתארים "חום" או "מעורב"). החוקרים בחרו בקטגוריה הרחבה בהסתמך על מחקרים מהשנים האחרונות שמעידים כי חומים ושחורים בברזיל חווים אפליה במידה דומה.

אמנם נערכו מחקרים על אפליה ממוסדת כלפי מזרחים, אך מעט מאוד נכתב על האופן שבו מזרחים חווים אפליה זו, על אף משקלם הדמוגרפי. במקרה האתיופי המצב גרוע עוד יותר, שכן מרבית המחקרים על יוצאי אתיופיה עדיין קשורים בפולקלור ומעטים מאוד עוסקים באפליה ממוסדת ובחוויות יומיומיות של אפליה. יתרה מזו, במקרים רבים, למשל במחקרי אפליה, המקרה האתיופי מובא כדוגמה מובהקת של אפליה אך לא כנושא המרכזי של המחקר.

המחקר כולל כ-450 ראיונות עומק: 150 אמריקאים, 160 ברזילאים ו-137 ישראלים, עם חלוקה מגררית שווה בין גברים ונשים ממעמד הביניים וממעמד העובדים. נקודת המבט הבלעדית היא של מי שחווים אפליה וסטיגמה, וההתייחסות לקבוצה ההגמונית נעשית דרך פריזמה זו בלבד. המחקר מציע אנליזה שמתייחסת למשתתפי המחקר אך פותחת צוהר לעיסוק רחב יותר בחוויית הפרט.

בארצות הברית בחנו החוקרים שלושה כיוונים של הקשרים לאומיים: גורמי רקע (היסטוריה, כלכלה וחברה), מצב הקבוצה ועוצמת הקבוצתיות (חזקה או חלשה), וכן פרטואריים תרבותיים. בכל כיוון נכללו כמה וכמה אלמנטים, למשל משקלה הדמוגרפי של הקבוצה, רמת הנפרדות המרחבית שלה, מדיניות כלכלית, רפורמות חברתיות כלכליות ומשפטיות ועוד.

לטענת החוקרים, הקבוצתיות של אפרו-אמריקאים נבנית בתוך ההקשר ההיסטורי-לאומי המקומי. ההיסטוריה של עבדות, הפרדה והדרה שהובילו לאי-שוויון מבני הם גורמים מכריעים בכל הקשור לעיצוב החוויה של אפליה וסטיגמה, ומתוך כך גם לעיצוב התגובות להן. מבחינת פרטואריים תרבותיים, החלום האמריקאי עומד לצד ההיסטוריה של העבדות ומורשת התנועה לזכויות האזרח. על פי ממצאי המחקר, הקבוצתיות של אפרו-אמריקאים חזקה יחסית, ולכן כאשר מתרחש מופע של גזענות הדבר לרוב ברור לקורבן, והוא יגיב בעוצמה רבה יותר בהשוואה לקבוצות האחרות.

המבנה הדמוגרפי בברזיל שונה מזה האמריקאי, וכמוהו גם סוג הגזענות הממוסדת. אחד הביטויים הבולטים לכך הוא הערבוב הגזעי הנפוץ. ערבוב זה מייצר חוסר קוהרנטיות בכל מה שקשור בהבחנה בין מעמד לגזע. כלומר, בשל הערבוב הגזעי הגלוי לעין בולטים פחות מבני הגזענות הממוסדת, ועבודת החשיפה שלהם, שעליה אמונים מדעני החברה הביקורתיים, קשה יותר. החוקרים מציגים שרשרת נסיבות שהולידו את הערבוב הגזעי בברזיל (עמ' 125). נסיבות אלו יצרו את התפיסה הברזילאית של "דמוקרטיה גזעית", שלפיה ההיסטוריה של גזע וגזענות בברזיל אלימה הרבה פחות מזו האמריקאית. הגדרת הלאומיות בברזיל אמנם אינה מכחישה את קיומה של היסטוריה דכאנית כלפי שחורים, אך היסטוריה זו מעודנת ומרוככת במסגרת הערבוב הגזעי הנרחב.

בהשוואה לארצות הברית, הקטגוריה "שחור" בברזיל אינה ממוסדת ואינה ברורה. תגובת ההפתעה או הבלבול של המרואיינים כשנשאלו "what does it means to you to identify as black?" היא אחד הביטויים לכך. ברזילאים שחורים מעדיפים את המונח moreno (שזוף, בתרגום מילולי) על negro (שחור): סקר משנת 2008 מראה כי 80% מהלא-לבנים בחרו להגדיר עצמם כמונח זה (עמ' 137). עם זאת, מאז שנות התשעים יש מגמת עלייה בהזדהות כ-negro, עובדה שבאה לידי ביטוי במחקר הנוכחי.

הנטייה ל"עיוורון צבעים" במסגרת אתוס הדמוקרטיה הגזעית והמחויבות הערכית לערוב גזעי ("כולנו ברזילאים") מונעות תגובה של התעמתות, ולעיתים הנכחה של מקרה גזעני יכולה להתפס כלא-לגיטימית. במקרים מסוימים, עצם ההתייחסות לצבע עור יכולה להתפס כגזענית כשלעצמה. על כן בקבוצה הברזילאית רווחת יותר הנכחה הומוריסטית. האמונה בערוב גזעי היא בסיסית ומושרשת, והמטרה המקובלת היא חיים משותפים, בשונה מארצות הברית, ולכן התעמתות כמעט שאינה באה בחשבון.

רוב המרואיינים הברזילאים התייחסו לשחורות שלהם כאל מקור לגאווה, אך לא ייחסו לכך משמעות תרבותית, חברתית והיסטורית אלא ביטאו גאווה שאינה מבוססת על היסטוריה משותפת או רפרטואר תרבותי מסוים. החוקרים מסבירים זאת בהיעדר רפרטוארים ושיח מקומי ברמה הממסדית והחברתית לאורך זמן בברזיל, בניגוד למתרחש בארצות הברית. נוסף על כך, בניגוד לארצות הברית, הזוהות הלאומית הדמוקרטית בברזיל אינה בהכרח לבנה.

בישראל, כמו בברזיל ובמידה רבה יותר ממנה, יש הכחשה של אפליה היסטורית כלפי מזרחים. הכחשה זו נסבה סביב האתוס הציוני של קיבוץ הגלויות וכור ההיתוך. המשתתפים מגדירים את ה"מזרחיות" במונחים של אוכל טוב, מוזיקה, משפחתיות וחמימות, אולם לטענת החוקרים זוהי הגדרה "שטוחה" משום שהגדרת המזרחיות אינה משתמשת במונחים של היסטוריה משותפת. במובן זה, המקרה המזרחי דומה למקרה הברזילאי, שבמרכזו ערוב גזעי: גם הברזילאים במחקר אינם טוענים להיסטוריה משותפת של Negros. לטענת החוקרים, בגלל האתוס הלאומי החזק שמחזיקים בו המשתתפים הברזילאים והמזרחים הם מתקשים להצביע על אפליה ממוסדת כלפיהם, להבדיל ממקביליהם האמריקאים וקצת פחות מהמשתתפים האתיופיים. עם זאת, הנחתם של החוקרים כי זוהי הנשענת על ערכים משותפים היא "שטוחה" בהשוואה לזוהות המבוססת על היסטוריה משותפת היא הנחה בעייתית: בעידן שבו הערכים ה"נכונים" הם ערכי האינדיבידואליזם, הקידום האישי והיעדר סולידריות קומונלית, דווקא ערכים תרבותיים "מזרחיים" כמו משפחתיות וערכים "אתיופיים" כמו כבוד בין איש לרעהו, וכבוד למבוגרים בפרט, הם ערכים כמעט רדיקליים.

המשתתפים המזרחים והפלסטינים חושבים כי אי-תגובה לגילויי אפליה וסטיגמה היא התגובה הרצויה כמעט בכל מצב, כל קבוצה מסיבותיה שלה: המזרחים – בגלל הקבוצתיות החלשה ותחושת השייכות לאתוס הציוני, והפלסטינים – משום הסקפטיות כלפי יכולתם לשנות את המצב, שנובעת מניכור כלפי האתוס הציוני.

המקרה האתיופי מדגים כיצד קטגוריזציה חיצונית מייצרת קבוצתיות חזקה אך גם מצמצמת את עניין הצבע ומשייכת את ההדרה להיותם עולים חדשים. כלומר, בשלושת המקרים, הברזילאי, המזרחי והאתיופי, יש נטייה לצמצם את הגורם האתני-גזעי. ואמנם, רוב המרואיינים הברזילאים שלא בחרו להגיב בהתעמתות עשו זאת כדי לא להבליט את ממד הצבע בסיטואציה.

החברה בישראל, בניגוד לאלה שבארצות הברית ובברזיל, אינה רב-גזעית וההכלה הלאומית בה נובעת מהדת היהודית ומהמורשת הציונית. ההגירה המאוחרת יחסית לישראל מיבשת אפריקה נתפסת בישראל כמסמן של נחיתות, כפי שמסבירים החוקרים. לטענת החוקרים, תיוג הפנוטיפ של האתיופים והגעתם המאוחרת לארץ מייצרים תפיסה סטראוטיפית שלילית כלפיהם. בניגוד לקבוצות הגדולות של מזרחים ו-Negros ברזילאים, האתיופים מהווים רק 2% מכלל האוכלוסייה בישראל, אך סימונם הפנוטיפי חזק משום שהם

כמעט השחורים היחידים במרחב היהודי. הגדרת הישראליות שלהם נמצאת בדיסוננס מתמיד בין ההזדהות עם האתוס הציוני ובין סימונם כ"שחורים". הסימון החיצוני שלהם כ"שחורים" (אפריקנים, נחשלים ופרימיטיביים) מעצב את עוצמת הקבוצתיות שלהם, החזקה יותר מאלה של מזרחים ו-Negros ברזילאים.

החוויה של פלסטינים ישראלים מתארגנת בעיקר אל מול הגבול הלאומי, היהודי והציוני; של המזרחים – אל מול אתניות ומרחב גאוגרפי; ושל האתיופים – אל מול הפנוטיפ. שתי הקבוצות האחרונות, שהן חלק מהחברה היהודית, מאפשרות ערעור על הציונות המדירה חומים בישראל – ערעור שנוסף על זה שמייצרת הנוכחות הפלסטינית – והוא פותח פתח למסגור תאורטי חדש של הדרה, סטיגמה ואפליה במסגרת החברה היהודית והאתוס הציוני, בקרב קבוצות שמזדהות עם האתוס הלאומי הדומיננטי.

לסיכום, מחקר השוואתי זה הוא פורץ דרך משום ההשוואה בין המדינות השונות כל כך. במחקר במדעי החברה בישראל בולט החוסר בנושאים של גזע, אתניות, הגזעה והדרה בתוך החברה היהודית מנקודת המבט של הפרט. הבחירה של החוקרים להתייחס לחוויותיהם של מזרחים ואתיופים כחלק אינטגרלי מהמחקר, ולא כרקע, היא החידוש העיקרי עבור הסוציולוגיה של החברה היהודית בישראל. אף שהתפיסה שלפיה ישראל היא מקרה מיוחד במינו שאינו בר השוואה אותגרה כבר בשנות השבעים, השוואות בין ישראל להקשרים לאומיים אחרים אינן רווחות דיין ויש לאקונה של ממש בתחומים שבהם עוסק המחקר. ומזווית רחבה יותר, החוקרים מצביעים סימן שאלה על הפזילה האוטומטית לארצות הברית, המקובלת במחקר: ההשוואה התאורטית לברזיל בנושאים אלו יכולה לספק פריזמות מחקריות חדשות ומרעננות.